

УДК 343.121.4

Т.В. ОМЕЛЬЧЕНКО, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕРМІНУ «ПРАВОВА ДОПОМОГА»

Ключові слова: правова допомога, юридична допомога, правові послуги, конституційне право на правову допомогу

Правова захищеність особи визначається не тільки ефективністю діяльності органів що ведуть боротьбу зі злочинністю, забезпечують суспільну безпеку, нагляд за дотриманням законів та правосуддя, але й рівнем розвитку правового виховання, можливості отримати у необхідних випадках правові поради або допомогу. Ефективність регламентації інституту правової допомоги залежить перш за все від досконалості термінів, які складають понятійний апарат інституту правової допомоги. Цікавим з цього погляду є питання про законодавче закріплення терміну «правова допомога».

І хоча різні аспекти надання правової допомоги неодноразово були предметом дискусії правознавців (Т.В. Варфоломеева, Ш.Ю. Гловацький, А. Чебаненко, І.В. Головань тощо), питання про законодавче закріплення саме терміну «правова» залишалося не розглянутим, що і є метою статті.

До офіційного оприлюднення Конституції України 1996 р. використовувався термін «юридична», але внесення у ст.59 Конституції України поняття «правова» спонукало законодавця поступово у нормативно-правових актах замінювати «юридичну» на «правову» допомогу. Хоча і в деяких нормативно-правових актах ще залишається термін «юридична». Наприклад, у КПК 1961 р. використовувалися два терміни: «юридична» і «правова» допомога. Причому, коли стосувалося адвоката, застосовувався термін «юридична допомога». У тих же випадках, коли йшлося про фахівців у галузі права – «правова допомога»

(статті 44, 48, 61, 69 та ін.). У законі України «Про судоустрій і статус суддів» у ст.10 дублюються положення Конституції України «1. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. 2. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Порядок та умови надання правової допомоги визначаються законом. 3. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах в Україні діє адвокатура» [1]. У Законі України «Про міліцію» мова йде про завдання «сприяти в наданні правової допомоги» (ст.2) та забезпечення права на «юридичний захист», «у зв'язку з поданням юридичної допомоги» (ст.5) [2]. Правила адвокатської етики під поняттям «угода про правову допомогу» мають на увазі надання клієнту юридичної допомоги (ст.4 Правил адвокатської етики) [3].

Не дає відповіді на це питання й Конституційний Суд України, який у своїх рішеннях відзначає, що «Право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги» [4]. «...Особа ...має право на правову (юридичну) допомогу...» [5].

І.В. Головань, виступаючи з критикою Н.О. Обловацької, зазначає, що «вираз «юридична допомога населенню» виглядає дещо архаїчно і аж надто віддає радянським минулим. Не зовсім зрозуміло, чому авторка застосувала у визначенні термін «юридична допомога» замість передбаченого Конституцією терміна «правова допомога». Можна погодитися, що терміни фактично збігаються, але саме у дефініціях слід бути максимально точним» [6, с.12]. Аналіз лінгвістичних джерел дозволяє нам не погодитися з таким твердженням.

Р.С. Титикало зазначає, що поняття «правова» та «юридична» допомога є досить близькими по суті, але не є тотожними. Перше поняття, на думку автора, є більш прийнятним для сфери міжнародного права. Допомога, яка надається державою громадянам для успішної реалізації їх прав і свобод та захисту

законних інтересів, на думку автора, правильно визначати як «юридична» [7, с.294].

Тлумачні словники зміст слова «юридичний» розкривають як «пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням» [8, с.850]. Якщо «правовий», це пов'язаний з правом, то «юридичний» – це відноситься до роботи юриста. Прикметник «правова» створений від слова «право», а тому характеризує спосіб допомоги, а не її зміст. Тоді як прикметник «юридичний» походить від слова «юрист» і характеризує професійну ознаку¹. Тобто якщо необхідно сказати про діяльність, що пов'язана з практичним застосуванням законодавства, то застосовується «юридичний». Відповідно, будь-яка юридична допомога – одночасно є і правовою, але не кожна правова допомога – є юридичною. Це дозволяє зробити висновок, що поняття «правова допомога» є більш ширшим за змістом ніж «юридична допомога». А тому більш точним є, що юрист надає не правову допомогу, а саме юридичну. Застосування прикметника «юридична допомога» вказує на суб'єкта її подання – юриста. Якщо допомогу у судочинстві надає інша особа, то така допомога буде вважатися правовою. Яскравим прикладом є громадські захисники, які існували у кримінальному судочинстві України (ст.61 та інші КПК УРСР в редакції 1961 р.). Вони надавали правову, але не юридичну допомогу. Близьким до «юридична допомога» є «кваліфікована правова допомога», та втрачає сенс застосування слова «кваліфікована» поряд з «юридична допомога».

У всіх проектах Конституції України використовувалося слово «юридична» допомога. Перший проект Конституції, розроблений робочою групою Л.П. Юзькова, був ухвалений Конституційною комісією і винесений на роз-

гляд Верховної Ради України. 01.07.1992 р. Верховна Рада України ухвалила постанову про винесення розробленого Конституційною комісією проекту Конституції України до 01.11.1992 р. на всенародне обговорення. Стаття 59 мала такий зміст: «Кожному гарантується право на кваліфіковану юридичну допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безплатно. Кожний затриманий, взятий під варту чи звинувачений у скоєнні злочину, має право користуватися допомогою адвоката чи іншого захисника його інтересів відповідно з моменту затримання, взяття під варту або пред'явлення звинувачення. Кожний вільний у виборі захисника своїх інтересів» [9].

У ст.54 проекту Конституції України в редакції від 27.05.1993 р. і в ст.57 проекту Конституції України в редакції від 26.11.1993 р. мова йшла про право на юридичну допомогу [10, с.209, 279].

11.03.1996 р. текст проекту Конституції України, був схвалений Конституційною комісією. У цьому проекті ст.54 мала такий зміст: «Кожен має право на юридичну допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Суб'єктами законодавчої ініціативи, а також Генеральною прокуратурою України були подані зауваження та пропозиції до змісту цієї статті. Так, народний депутат С.О. Кириченко запропонував ст.54 викласти в такій редакції: «Кожен має право на юридичну допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Держава гарантує негайну безплатну юридичну допомогу людині, яка взята під варту за підозрою або звинуваченням в скоєнні злочину, до вирішення питання про вступ у справу захисника, обраного заарештованим або відмови його від захисту, засвідченої в присутності прокурора». Ця пропозиція була врахована частково. Група народних депутатів (Л.І. Гармаш, С.П. Гмиря, Г.П. Долженко, А.І. Дроботов, В.Г. Кочерга, А.В. Пейгалайнен) запропонувала такий зміст: «Кожен має право на юридичну допомогу. У випад-

¹ Так, співвідношення «правова» та «юридична» можна порівняти з співвідношенням поняття «медична» та «хірургічна». Будь яка допомога хірурга буде медичною допомогою (яку до речі можуть надавати і не кваліфіковані медики), але не будь яка медична – є хірургічною.

ках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від звинувачення та надання юридичної допомоги у вирішенні справ у судах та інших державних органах діє інститут адвокатури». Були і інші пропозиції: 1) «Громадянам України гарантується право на користування кваліфікованою юридичною допомогою. У випадках, передбачених законодавством, вона надається безплатно. Для надання юридичної допомоги громадянам та організаціям діють колеги адвокатів. Організація і порядок діяльності адвокатури визначається законом» (народний депутат Г.П. Долженко); 2) «Громадянам України гарантується право на користування кваліфікованою юридичною допомогою. У випадках, передбачених законом, вона надається безоплатно. Для подання юридичної допомоги громадянам та організаціям діють Колегії адвокатів. Організація і порядок діяльності адвокатури визначається законом» (народний депутат М.М. М'яковський) [11].

04.06.1996 р. у першому читанні була схвалена наступна редакція ст.59 проекту Конституції України «Кожен має право на юридичну допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від звинувачення та надання юридичної допомоги у вирішенні справ у судах та інших державних органах діє адвокатура». До другого читання, стосовно ст.59 були надані такі зауваження: 1) народний депутат І.В. Попеску пропонував ст.59 після частини першої доповнити окремою частиною, виклавши її в редакції: «Громадянам, які належать до національних меншин гарантується право на захист у суді рідною мовою з наданням безкоштовних послуг перекладача». Ця пропозиція була відхилена; 2) група народних депутатів (С.М. Ніколаєнко, Є.Л. Смірнов В.Ю. Пехота М.М. Рябець) пропонували із статті 59 виключити частину другу щодо адвокатури, пропозиція була відхилена; 3) Л.І. Гармаш пропонував частину другу ст.59 доповнити словами: «Ор-

ганізація та порядок діяльності адвокатури регулюється законодавством України», ця пропозиція була врахована частково [12]. Підсумкова редакція майже не зазнала змін (було змінено лише замість «у вирішенні» на «при вирішенні»). Таким чином, в жодному проекті Конституції України не було згадок про правову допомогу, при обговоренні та голосуванні у другому та третьому читанні питання щодо зміни слова «юридична» на слово «правова» не піднімалося. І чому у кінцевій редакції з'явилося слово «правова», потребує уточнення.

Законом України «Про безоплатну правову допомогу» передбачається надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. Ознакою, що відрізняє одну від іншої, є те що вторинна допомога це державна гарантія, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Тобто, існує правова допомога за межами судочинства, і правова допомога у межах судочинства, яку і доцільно називати «юридичною». За своєю суттю, вторинна правова допомога існувала і реалізовувалася адвокатами. Нове законодавство лише підняло рівень гарантованості отримання правової допомоги та захисту прав та свобод людини за межами судочинства. Хоча, як і наголошувалося, жоден міжнародно-правовий акт на цьому не робить акценту, наполягаючи лише на сферах пов'язаних з участю особи у судочинстві, причому переважно у кримінальному. Наявність у законодавстві України загально-правового інституту правової допомоги це безумовно досить позитивний шлях. Хоча і у деяких аспектах занадто ускладнюється введенням нових термінів, які за своєю суттю не в повною мірою розкривають існуючі правові феномени.

Дискусію викликає і застосування термінів «допомога» та «послуга». Слово «послуга» у тлумачних словниках розкривається як дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому [13, с.349], а також служіння, слугування [14, с.1080]. Слово «допомога» – сприяння, підтримка в чому-небудь [13, с.113], захист, порятунок у біді [14, с.319]. Розглядаючи майже аналогічну проблему розмежування «медична

послуга» та «медична допомога» Конституційний Суд не зміг установити критерії для їх розмежування [15].

Як відмічають А.В. Воробйов, А.В. Поляков, Ю.В. Тихонравов, послуга і допомога – це надання блага. При цьому різницю між ними вони вбачають не в характері блага, а в підставах його надання. На думку вчених, відношення допомоги покладають на особу, яка її надає, обов'язок діяти певним способом, забороняють відмовитися від надання допомоги, встановлюють відповідальність за порушення певних вимог. У той же час особа, яка надає послуги, має право відмовитися від співробітництва з клієнтом, тобто має значно більшу свободу у відносинах з ним [16, с.68–69]. А. Чебаненко вважає, що «надання правової допомоги» і «правові послуги» принципово відмінні поняття за змістом і суттю. Перше – це вид професійної діяльності, друге – різновид підприємницької діяльності [17, с.28]. Т.В. Варфоломеева відмічає, що таке відношення до правової допомоги знижує її значення в державі до рівня побутових послуг, що на думку автора, неприпустимо [18, с.38]. Тому це питання потребує ще свого докладного дослідження. Ми підтримуємо тих авторів, які вважають більш правильним у сфері кримінального судочинства використовувати термін «допомога».

Таким чином, поняття «правова допомога» у законодавстві з'явилося певної мірою «загадково» та «випадково», але це призвело, навіть до посилення правового захисту особи. «Правова допомога» є більш ширшим за змістом ніж «юридична допомога», остання є складовою інституту правової допомоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» : від 7.07.2010 р., № 2453-VI // ВВР України. – 2010. – № 41, 41–42; 43; 44–45. – Ст. 529.
2. Закон України «Про міліцію» : від 20.12.1990 р. // ВВР України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
3. Правила адвокатської етики / схвалено Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 р., протокол : від 01-02.10.1999 р., № 6/VI / Варфоломеева Т. В., Гончаренко С. В. // Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру». Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 141–176.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) : від 16.11.2000 р., № 13-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 47. – Ст. 2045.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : від 30.09.2009 р., № 23-рп/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 79. – Ст. 2694.
6. Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності / І. В. Головань // Адвокат. – 2012. – № 1 (136). – С. 12–15.
7. Титикало Р. С. Детермінація визначення «Правова та юридична допомога» в теорії адміністративного права / Р. С. Титикало // Кримський юридичний вісник. – 2008. – № 1 (2). – С. 292–296.
8. Новий тлумачний словник української мови : 200000 сл. : у 3 т. Т. 3. П–Я. уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2007. – 862 с. – Серія «Нові словники».
9. Постанова Верховної Ради України «Про проект нової Конституції України» : від 01.07.1992 р., № 2525-XII // ВВР України. – 1992. – № 37. – Ст. 550.
10. Конституції незалежної України : у 3-х кн. Кн. 1. Документи, коментарі, статті / під заг. ред. С. Головатого. – К. : Право ; Укр. правнича фундація, 1995. – 398 с.

11. Порівняльна таблиця текстів проектів Конституції України : схвал. Конституційною комісією 11.03.1996 р. та доопрацьованого Тимчасовою спеціальною комісією з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/rozdil/rozdil2.htm>.

12. Порівняльна таблиця проектів Конституції / схвал. Верховною Радою України у першому читанні 04.06.1996 р. та доопрацьованого Тимчасовою спеціальною комісією до другого читання з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/tab1/tab10002.htm>.

13. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Х. : Фоліо, 2001. – 539 с.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і

голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпень : Перун, 2005. – 1728 с.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) : від 29.05.2002 р., № 10-рп/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23. – Ст. 1132.

16. Воробьев А. В. Теория адвокатуры / А. В. Воробьев, А. В. Поляков, Ю. В. Тихонов. – М. : Изд-во «Грантъ», 2002. – 496 с.

17. Чебаненко А. Правова допомога і правові послуги – «дві великі різниці» / А. Чебаненко // Закон і Бізнес. – 2001. – № 7. – С. 28.

18. Варфоломеева Т. В. Защита в уголовном судопроизводстве / Т. В. Варфоломеева. – К. : Ин-т адвокатуры при Киевском ун-те им. Тараса Шевченко, 1998. – 204 с.

Омельченко Т. В. Законодавче закріплення терміну «правова допомога» / Т. В. Омельченко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 500–504 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12otvtpd.pdf>

Розкрито питання законодавчого процесу, за результатами якого набуло поширення використання у юридичній доктрині та практиці терміну «правова допомога».

Омельченко Т.В. Законодательное закрепление термина «правовая помощь»

Раскрыт вопрос законодательного процесса, по результатам которого введен в оборот в юридической доктрине и практике термин «правовая помощь».

Omelchenko T.V. Legislative Anchoring of the Term «Legal Assistance»

The problem of legislative process by which one effects is uncovered the term «legal assistance» is put into circulation in the legal doctrine and practice.